

Intervju

SUDBINSKO ZAJEDNIŠTVO

(razgovor sa Imre borijem)

Dr Imre Bori rođen je 1929. u Bačkom Gradištu. Školovao se u Zrenjaninu, Bečeju i Senti. Studije mađarskog jezika i književnosti završio je u Novom Sadu. Doktorirao je 1964. s tezom *Radnoti Miklos kolteszte (Pesništvo Radnoti Mikloša)*. Profesor je novosadskog Filozofskog fakulteta i direktor Instituta za mađarski jezik književnost i hungarološka istraživanja. Bavi se istorijom mađarske književnosti. Ogleda se u književnoj kritici i eseju. Pisac je prve istorije književnosti jugoslovenskih Mađara (*Irodalmunk evszazadai*, 1975), koja je doživela više izdanja na mađarskom i srpskohrvatskom jeziku.

● *U nas se, na širem jugoslovenskom kulturnom prostoru, malo ili nedovoljno zna o književnosti Mađara. Zašto je to tako?*

– Ne bismo smeli za to nikoga kriviti, jer donedavno ni sami Mađari u Jugoslaviji nisu znali baš mnogo o svojoj književnoj istoriji i književnoj produkciji, a sem časnik izuzetaka (uostalom, kao i kod nas) ni u drugim zemljama (Mađarska, Rumunija, Čehoslovačka, Sovjetski Savez, Zapadna Evropa i Amerika), gde žive i Mađari, ponekad nisu poznate ni osnovne informacije. Ne mislim sada na one ljude koji po unutrašnjem porivu čitaju naše tekstove, a broj takvih nije mali.

● *Šta biste kazali o počecima mađarske književnosti na ovom, našem tlu?*

– Teško je sada i ovde održati jedan kratak kurs iz istorije književnosti jugoslovenskih Mađara. Istakao bih samo da istorija književnosti Mađara u Jugoslaviji počinje raspadom Austro-Ugarske monarhije i stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. stvaranjem Jugoslavije, 1918. godine. Pismenost na mađarskom jeziku, međutim, ima svoju istoriju od srednjovekovnih jezičkih spomenika iz XV veka, odnosno od prevoda Biblije na mađarski jezik, takozvane *Husitske biblije*, rađenom u sremskom mestu kamioncu – Sremskoj Kamenici, koja je u XV veku bila centar husitskog pokreta u ondašnjoj Ugarskoj.

● *Da li se, po Vašem mišljenju, može govoriti o neprekinutom trajanju mađarske književnosti od Husitske biblije do naših dana?*

– Pitanje istorijskog kontinuiteta postoji, samo nisam siguran da li bi ga trebalo uvrstiti u osnovna merila jedne istorije književnosti, naročito u našim prostorima, u našim istorijskim prilikama, jer po mom shvatanju, više nas obeležavaju migracije nego postojanost življenja. Zamislite samo da je na području današnje Vojvodine, u prošlosti, nastala književnost na mađarskom, latinskom, srpskom i hrvatskom, pa nakon nekoliko vekova opet na istim jezicima, i još na rumunskom, rusinskom, ukrajinskom i slovačkom.

● *Pa ipak, može li se bar naznačiti pravac književno-istorijskih događaja?*

– Ako je u XV veku, na primer, centar književnih zbivanja na mađarskom jeziku bio Srem, a u Sremu Kamenica, pa Ilok u Bačkoj Bač, tu je mala oaza renesanse na latinskom jeziku, tamo duh srednjovekovne jeretike na mađarskom jeziku, u XVI veku protestantstvo dobija svoj dom u Lugu, gde nastaju dramski tekstovi na temu crkvene dispute, a u Lendavi opet jedan drugi protestantski centar sa razgranatim književnim životom i štamparstvom, dok je XVII vek, vek Nikole Zrinjskog – Mikloša Zrinija u Čakovcu.

● *Ta književna tradicija se nastavlja u XIX veku?*

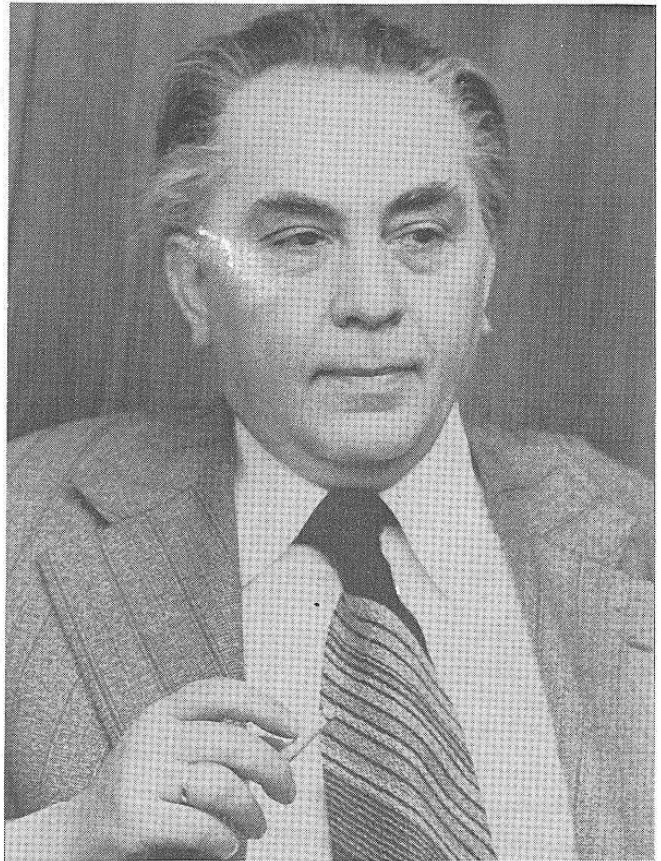
– U Velikom Bečkerek (Zrenjanin), u Subotici i Somboru u XIX veku nastaju književna dela, štampaju se knjige, formira čitalačka publika, mada ćemo teško naći naročite znakove lokalne, takozvane regionalne svesti. Krajem veka duhovni život ostavlja provinciju i seli se tamo gde je središte kapitala, a to je u to doba bila Budimpešta sa svojim raznovrsnim kulturnim ustanovama. Svet izvan tog centra postaje pasivan, potrošač onoga što mu se nudi – i dobrog i lošeg.

● *To, očigledno, nije pogodovalo svesti o sopstvenoj književnoj i umetničkoj prošlosti?*

– Tačno. Zato je posle 1918. bilo prisutno osećanje da je književnost Mađara u Jugoslaviji nastala u duhovnom vakuumu, bez prošlosti, kako je to oplakivao u jednom lirsko intoniranom eseju nekadašnji vođa književnosti, Kornel Senteleki. Možda nešto više govori i to da je prva istorija književnosti Mađara u Jugoslaviji, koja predstavlja ne samo pregled istorije ove književnosti nego i književnu prošlost, napisana tek 1975. godine. Kad sam je pisao i sakupljao građu, nije mi uopšte smetalo što ne mogu dati kontinuiranu, razvojnu sliku književnih zbivanja, nije mi smetalo ni to da, recimo, Janus Panonius – Ivan Česmički ima svoje mesto i u mađarskoj i u hrvatskoj književnosti, i da je jedan Deže Kostolanji, Geza Čat, klasičan pisac i u tzv. mađarskoj književnosti.

● *Koja bi se razdoblja iz književnosti jugoslovenskih Mađara mogla, bar uslovno, označiti za preporodna?*

– Ne bih mogao izdvojiti samo jedno razdoblje. Mislim da je bilo nagoveštaja preporoda od dvadesetih do tridesetih godina, pa i druga polovina tridesetih godina nudi nam isto optimističku sliku događaja. U celini uzev, svaka dekada, iz nekog aspekta, vredna je pažnje: prva polovina pedesetih godina, isto tako i kao početak šezdesetih ili sedamdesetih, nude nam i nova imena i nova dela.

● *Na koja imena i na koja dela mislite?*

– Moj zadatak nije da kažem da li je preporodno to kada se javlja grupa jakih talenata, kako je bilo početkom pedesetih godina (Karolj Ač, Ferenc Feher, Nandor Major, Istvan Nemet, Laslo Kopecki, Imre Šafranji, Jožef Pap), i početkom šezdesetih, krug oko časopisa *Uj Symposion – Novi Simposion*, (sa Istvanom Domonkošem, Otom Tolnajiem, Janošem Banjajiem, Laslom Greoldom, Čabom Utašijem, Istvanom Bošnjakom, Kalmanom Feherom, Laslom Vegelom, Nandorom Gionom i Katalin Ladik), ili van *Uj Symposiona* (Istvan Brašnja, Đula Feher i Zoltan Varga), ili, pak, preporodom treba nazvati razdoblje kada književnost jugoslovenskih Mađara osvaja roman ili dramu, ili kada se pored lirske pesme i pripovetke rađa esej.

● *Vaša slika sadašnjeg književnog trenutka u Mađara?*

– Želim biti pošten prema čitaocima i zato moram reći da i nemam pravi uvid u najsavremeniji književni trenutak, a i slika koju imam nije baš optimizmom obojena. U celini, međutim, zadovoljan sam. Svake godine izlazi između trideset i četrdeset knjiga, mahom iz lepe književnosti. Svaka godina donosi nešto što je vredno pažnje. Ako ne uvek u knjigama, ono u časopisima. Tu prvenstveno mislim na časopis *Hid (Most)*, koji će ove godine proslaviti pola veka izlaženja. Mislim da ova književnost nije van onih zbivanja koja obeležavaju književni život, recimo, jednog Beograda, Zagreba, Ljubljane, Skoplja, Sarajeva, Titograda ili uopšte većih centara u Jugoslaviji. Mane i svetle strane su skoro istovetne, ako pak nisu istovetne, onda su u priličnoj meri slične. Ako čujem neki vapaj, to je vapaj za nove književne ideje. A takve ideje nedostaju i u svetu oko nas, pa i šire.

● *Kakve uslove za stvaranje danas ima pisac mađarske književnosti u Jugoslaviji?*

– Bilo bi pogrešno govoriti o uslovima za stvaranje u mađarskoj književnosti odvojeno od opštih uslova za književno stvaranje u Jugoslaviji. Svi živimo na istom društvenom političkom tlu, pod istim duhovnim podnebljem. Svi pisci Mađari su članovi istog onog udruženja pisaca u koje su učlanjeni i pisci drugih nacionalnosti, a ono je sastavni deo Saveza pisaca koje okuplja sve stvaraoce širom Jugoslavije. Zato i ne bih nabrajao uslove u kojima stvaraju pisci Mađari, samo bih pomenuo podatak da knjige na mađarskom jeziku mahom objavljuje novosadski »Forum«, izdavačka kuća koja u ovoj godini ima gotovo stotinu rukopisa za štampanje.

● *Iako književna teorija ne priznaje generacijske podela, može li se, bar uslovno, govoriti o takvom svrstavanju pisaca Mađara u našoj zemlji?*

– Vaše pitanje me nagoni da za ovu priliku, ad hoc stvorim teoriju o postojanju dve književne generacije. Iz svojih saznanja mogu tvrditi da se grupa mlađih književnika koja se javlja početkom pedesetih godina, brzo odrekla svoje generacijske svesti. Nije se ni tada javljala, a ne javlja se ni danas, kao jedna posebna, a naročito ne kao borbena generacija, sa generacijskom organizovanom. Međutim, generacija koja se javlja šezdesetih godina i dan-danas neguje svoje generacijske osobenosti, drži svoje vršnjake na oku i smatra da je tako dobro i celishodno i za sopstveni razvoj i za razvoj književnosti uopšte.

● *Koje su mane a koje vrline te naglašene svesti o generacijskoj pripadnosti?*

– Bilo bi interesantno analizirati i sa istorijskog, a ne manje i sa sociološkog i psihološkog stanovišta, tu naglašenu svest o generacijskoj pripadnosti. A pošto ja nisam pripadao nijednoj generacijskoj grupaciji, sve ovo posmatram sa strane i vidim da generacijska privrženost nosi sa sobom određene kvalitete, ali i mane. Mislim prvenstveno na trenutak kada se tako potrebna kritičnost prema sebi, prestajući da deluje, pretvara u oružje za svakojake obračune.

● *Po Vama je važnije da postoje pisci-samotnjaci nego oni koji se osećaju sigurnim samo u društvu, u grupi, da ne kažemo klanu?*

– Takve generacijske grupacije, prirodno, možemo oceniti na osnovu ispoljenog negatorskog stava, na osnovu onog čega se odriču, a i na osnovu onog što žele afirmisati. Recimo, grupu oko časopisa *Uj Symposiona*, iz šezdesetih godina, obeležava jedno nastojanje: afirmisati sve ono što je negacija književnog stvaranja pre njihove pojave. Nije slučajno što njihova prva antologija u naslovu nosi reč: *Kontrapunkt*.

● *Nastajalo u rubnim delovima mađarskog naroda, tzv. »dolnoj zemlji«, da li je književno stvaralaštvo ovog podneblja stizalo da bude u matičnim tokovima?*

– Kada bismo imali jednu uopštenu, recimo, morfološku sliku kulture uopšte, a posebno sliku kulture pojedinih naroda, pa i mađarske, onda bi se sigurno ispostavilo da su takvi pojmovi kao što su »centar«, pa »rubni delovi«, bez naročitog značaja. Ne znače mnogo. U prošlosti su ovi, »rubni delovi«, bili produktivniji i samo u XIX veku je došlo do koncentracije znanja i umenja, stvaralaca, po mom mišljenju baš zato što su oni imali više dodirnih tačaka sa drugim kulturama. Posle se situacija donekle menjala, ali kada poblizlje analiziramo međuratno stanje stvari, videćemo da su pojedini stvaraoči dobro uočavali »matične tokove« u mađarskoj književnosti, doprineli afirmaciji pojedinih stvaralaca, tako Lasla Nemeta u tridesetim godinama, a u šezdesetim godinama, sa modernim idejama o književnosti, vidno se uticalo na razvoj književnih misli u Mađarskoj, u mađarskoj književnosti u Rumuniji i Čehoslovačkoj. Inače, »biti u toku« zbivanja nije lako ni u velikim kulturnim centrima.

● *Šta biste kazali o specifičnom položaju književnosti kojoj pripadate – njenju »raspetosti« između Pešte i Beograda?*

– Mislim, najpre, da bi trebalo proširiti krug onih tačaka između kojih je, po rasprostranjenom shvatanju, »raspeta« mađarska književnost. Kad pominjemo Peštu i Beograd, trebalo bi pominjati i Zagreb, pa Bratislavu i Kluz. Bilo je u bližjoj i daljoj prošlosti godina kada su mađarski stvaraoči u Vojvodini ovo saznanje nosili kao breme, sa karakterističnom »manjinskom« svestu o inferiornostima, misleći na to da ih neće »ni Pešta ni Beograd«. Tako je bilo sve dotle dok nije preovladalo shvatanje da ova književnost, o kojoj sve vreme govorimo, treba da pripada samoj sebi i da će za druge, biti interesantna samo onda kad uspe da afirmiše baš ono što je samo njeno.

● *Znači li to da je prevaziđena, nekad gajena iluzija, o jedinstvenju nacionalnoj mađarskoj književnosti?*

– U posleratnom razvoju svest o jedinstvu ustupila je mesto shvatanju da se na jezičkim, književnim, kulturnim i istorijskim tradicijama formiralo bar četiri-pet mađarskih književnosti, među kojima je, svakako, najjača i najbogatija ona koja nastaje i postoji u samoj Mađarskoj. To je novo stanje. Ta činjenica se priznaje i u najnovijoj istoriji mađarske književnosti, koja obuhvata njen posleratni razvoj. Ona se sastoji od četiri toma, a poslednji tom nosi naslov: *Mađarske književnosti van granica Mađarske*. U tom tomu obrađena je istorija mađarske književnosti u Rumuniji, Čehoslovačkoj, Jugoslaviji, Sovjetskom Savezu (karpatsko-ukrajinska mađarska književnost) i književnost na Zapadu. Kao što vidite, istorija mađarske književnosti danas više nije slika jedinstvene književnosti, nego zajednica više posebnih književnosti. Moramo priznati da ovo, kao model, može biti vredno pažnje i kod nas.

● *Da se vratimo pojmu »raspetosti«?*

– Ako mađarsku književnost u Jugoslaviji gledate u pomenutoj skupini, onda se može primetiti da ona svoje osobenosti crpi iz toga da je formirana u Jugoslaviji, u određenim društveno-ekonomskim i političkim prilikama, i za Jugoslaviju karakterističnim duhovnim okvirima (otvorenost prema svetu, afiniteti prema modernim strujanjima, eksperimentima) i načinima mišljenja, sa negacijom istorijskih i nacionalnih isključivosti. Ako, pak, gledate ovu književnost u književnom zajedništvu Jugoslavije, posebnosti ćete naći u onim njenim crtama koje su vezane za mađarsku književnu tradiciju. I tu ima nekoliko interesantnih pojedinosti. Naznačiću samo jednu: čini mi se da se samo u ovoj, u književnosti jugoslovenskih Mađara, neguje književni žanr pod imenom sociografija, koja ima elemente i sociološke studije i narativne proze, i nauke i lepe književnosti. Taj žanr je nastao još tridesetih godina.

● *Kako biste zaključili svoju tezu o »raspetosti«?*

– U »raspetosti« ima prednosti, ali sigurno da ima i svojih loših strana. Čini mi se, kad već govorimo pojednostavljeno, da je prednost u tome što je književnost Mađara u Jugoslaviji vezana i za mađarske kulturne tradicije i za bogate tradicije naroda i drugih narodnosti Jugoslavije, da u Vojvodini neguje svoje osobenosti i svoje poglede na život.

● *Jugoslovensko-mađarske književne veze su hiljadugodišnje. Šta biste o tome kazali?*

– Nije slučajno što baš na novosadskom Filozofskom fakultetu, u programu Katedre za mađarski jezik i književnost, već dve decenije, postoji predmet koji ima naziv: *Uzajamne veze mađarske književnosti i književnosti naroda Jugoslavije*. Nismo se, dabome, mi počeli baviti uporednim istraživanjima jugoslovensko-mađarskih književnih veza, ali je sigurno da smo dali torijsku podlogu (a u nastavnim programima za srednje škole i praktičnu primenu) ovim, za nas, veoma važnim saznanjima.

● *Šta ste uočili?*

– Uočili smo, na primer, da u ovim vezama učestvuju najznačajniji stvaraoči u pojedinim književnim razdobljima, mađa komparatistika od Van Tieghema naovamo tvrdi da se književne veze odvijaju na razini trećerazrednih pisaca. Zatim, primetili smo i to da, recimo, srpska književnost učestvuje u mađarsko-srpskim književnim razmenama kao što je i mađarska književnost, u nekom drugom razdoblju, bila prisutna u srpskoj književnosti. A

tako nešto bismo mogli konstatovati i kad je reč o hrvatskoj i mađarskoj književnosti u prošlosti.

● *Na primer...*

– Roman o Troji, *Povest o ubijanju zločastivog batije u Ugarskoj* sadrži jednu srpsku legendu o sv. Savi i mađarsku legendu o kralju Ladislavu, pa narodna epska poezija, širok krug hrvatsko-ugarskih latinista na dvoru Matije Korvina, Balint Balaši i srpskohrvatsko-slovenačko lirsko pesništvo XVI veka, prevodi ljubavne istorije u stihovima sa hrvatskog na mađarski i sa mađarskog na hrvatski jezik u XVI – XVII veku; Prekomurska pesmarica, ep Nikole Zrinjskog, Jakobinski paskvil u prevodu pesnika Ferenc Veršegija sa hrvatskog na mađarski jezik, zatim Ferenc Kazinci kao prevodilac *Hasanaginice* (1789) i njegove veze sa Lukijanom Mušickim, tu je dvojezična književna delatnost Mihalja Vitkovića i Josipa Pačića, »srpski manir« u mađarskoj književnosti od Mihalja Verešmartija do Šandora Petefija, da ne pominjemo Zmaj Jovine prevode Petefija, Aranžija i Madača, početke pozorišnog života Mađara vezane za Joakima Vujića, prevod *Smrt Smail-age Čengića* na mađarski, somborski krug prevodilaca, Veljka Petrovića, prevodioca i urednika časopisa *Croatia* (Budimpešta), Endre Adija i njegove srpske i hrvatske prevodioce i čitaoce – V. Petrović, T. Manojlović, M. Maletin, D. Vasiljev, M. Crnjanski, M. Krleža, M. Leskovic. Svakako, veliku polugu čini Miroslav Krleža prema mađarskoj književnosti i kulturi, i Laslo Nemet i njegov stav prema južnoslovenskom istorijskom i kulturnom prostoru u raznim studijama, naročito u onoj simboličnog naslova – »Most na Dravi«.

● *Da li su naše međusobice u prošlosti bile učestvije negoli danas?*

– Možda se u prošlosti manje prevodilo sa jednog jezika na drugi, međutim, međusobni uticaji su, po mom utisku, bili dublji i trajniji, pa i plodonosniji. Sada se više prevodi i izdaje (sam Zoltan Čuka je preveo više od 100 knjiga na mađarski jezik), ali su međusobni uticaji manje vidljivi, kao da su se naše književnosti samim licem okrenule prema velikim zapadnoevropskim književnostima.

● *Za koje savremene naše pisce Mađari pokazuju najveće zanimanje?*

– Bez dvoumljenja mogu pomenuti dva imena: ime Ive Andrića i Miroslava Krleže. U mađarskoj književnosti ovi pisci nisu, izgleda antipodi, nego reprezentanti srpske i hrvatske književnosti.

● *Kažu da Mađari Krležu drže za »svog« pisca?*

– Nisam ubeđen, mada lepo zvuči, da Mađari drže Krležu za svog pisca. Sigurno da postoji i takvo mišljenje. Međutim, ja znam i za druga koja se odobno odnose prema Krleži, čak i kad je reč o književnim sladokuscima. Istina je, međutim, da Krleža znači stalnu, neprestanu provokaciju za mađarskog čitaoca, čak i napadača na pojedine istorijske i kulturne obmane.

● *Bilo da je reč o »provociranju« ili »prisvajanju« da li znate kako je na to reagovao sam Krleža?*

– Ne znam. Lično ga nikad nisam sreo, posedujem jedno njegovo pismo u kojem hvali moj prikaz romana »Banket u Blitvi«, i jedan poduži telegram koji mi je uputio u Novi Sad povodom moje monografije o njemu. Pretpostavljam, oslanjajući se na njegovo delo, da mu je bilo prijatno čuti ove laskave reči, mada ni on nije mogao verovati u istinitost takve tvrdnje. Budimpešta je, na kraju krajeva, za njega bio grad njegove mladosti i veliki izazov za njegovo buntovno držanje.

● *Koji poslovi čekaju istoričare i književne kritičare mađarske književnosti u nas?*

– Čekaju ih mnogi poslovi. Pratiti i kritički oceniti prošlost i tekuću književnu produkciju, biti ažuran u zbivanjima u mađarskim književnostima i u književnostima u Jugoslaviji – to je kao duga plovidba, a svakog časa treba odrediti ne samo položaj broda u prostoru i vremenu, nego i svakog časa kontrolisati duhovni tovar što nosite sa sobom. Od kritičkog prikaza do monografije, od recenzije do istorije književnosti – to je široko polje za rad. Ujedno treba negovati idealni model – biti istoričar književne sadašnjice i kritičar književnoistorijske prošlosti. Ili obratno. Priznaćete, to nije nimalo lak zadatak.

● *Na čemu Vi trenutno radite? Možemo li se uskoro nadati Vašoj novoj knjizi?*

– Ovih dana pojavio se u knjižarama poveći moj rad posvećen proznom stvaralaštvu Žigmunda Morica, jednog od najvećih prozai pisaca mađarske književnosti XX veka. Radim i na istoriji modernih književnih pravaca u mađarskoj književnosti od kraja prošlog veka pa do danas. Zadatak sam po sebi i ne bi bio težak da se ne morate rvati sa predrasudama i okoštanim shvatanjima.

Razgovor vodio: Ljubisav Andrić

